

Research Article

Geopolitical challenges affecting Iran's foreign policy in the South Caucasus

Sirous Ahmadi¹, Hojat Mahkoei^{1*} , Amir Gandomkar¹

1-Department of Geography, Na.C., Islamic Azad University, Najafabad, Iran

Received: 21 Sep 2025 Accepted: 16 Dec 2025

Extended Abstract

Introduction

The South Caucasus, which includes Armenia, Azerbaijan, and Georgia, is a region of significant geopolitical and geo-economics importance. Strategically positioned at the crossroads of Europe, Asia, and the Middle East, it serves as a pivotal area of influence for Iran. The historical, cultural, and geographical ties between Iran and the South Caucasus further emphasize its critical nature in Tehran's foreign policy considerations. However, the region's complex ethnic and political landscape brings about significant challenges related to regional stability. For decades, Iran has encountered difficulties in asserting a proactive stance in the South Caucasus, often resorting to reactive or passive policies. This challenge arises from several geopolitical factors that hinder Iran's ability to effectively implement its foreign policy in the area. Key issues include intra-regional conflicts, such as the protracted Nagorno-Karabakh dispute, the dominant roles played by regional powers like Turkey and Russia, and the increasing involvement of external actors, including the United States, the European Union, and China. Moreover, socio-economic issues, territorial disputes, and geographical barriers exacerbate Iran's struggles in the region. Such dynamics foster a competitive environment wherein Iran's strategic interests—such as energy security, border stability, and regional influence—are frequently compromised by more assertive players. This study aims to identify and assess the geopolitical challenges that shape Iran's foreign policy in the South Caucasus, focusing on the roles of regional and extra-regional powers, the implications of socio-economic and security transformations, and the shortcomings of Iran's current policy approach.

Materials and Methods

To explore the topic effectively, the study adopted a research method centered around collecting and statistically analyzing the opinions of experts regarding the challenges facing Iran. Given the complexities involved, the Delphi method was deemed most suitable for this research. This subjective forecasting technique is particularly effective for gathering useful data in uncertain contexts, such as the geopolitical landscape of the South Caucasus, and is particularly validated for predicting challenges—one of the core objectives of this study. The Delphi process is an iterative and systematic procedure wherein questions are presented to a panel of experts in successive rounds to achieve a reliable group consensus. In contrast to individual-based forecasting methods like surveys, Delphi focuses on group dynamics, allowing for a richer interaction that leads to more powerful conclusions than the sum of individual perspectives. The selected expert panel consisted of specialists in geopolitics and South Caucasus affairs, who, due to their experience and positions, were expected to provide valuable insights relevant to this study. Participants were contacted, and the response rate was highly satisfactory.

Citation: Ahmadi, S. et al, 2026. Geopolitical challenges affecting Iran's foreign policy in the South Caucasus, *Res. Earth. Sci.* 17(1), (79-94) DOI: 10.48308/esrj.2025.106604

* Corresponding author E-mail address: h.mahkouii@phu.iaun.ac.ir

Although other groups could have been involved, a selection of 15 experts was made to kick start this exploratory study; this initial pool can be expanded in future research phases depending on funding and available resources. dropout rate during the process was a mere 7%, which is substantially lower than typical rates in published studies (usually ranging from 20% to 30%), minimizing the risk of distortion in final results.

Results and Discussion

The findings illustrate that Iran's foreign policy in the South Caucasus is significantly constrained by three primary categories of geopolitical challenges: intra-regional dynamics, the influence of regional powers, and interventions from external actors. Intra-regional factors include persistent ethnic and territorial conflicts, particularly the Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan, which has historically destabilized the region and complicated Iran's diplomatic relations. These conflicts contribute to a fragmented geopolitical landscape, where Iran's alignment with one state risks complicating ties with others, thereby limiting its capacity to implement a well-balanced regional strategy. Moreover, the influence of regional powers—particularly Turkey and Russia—constitutes a significant obstacle to Iran's aspirations. Turkey has solidified its position through cultural ties with Azerbaijan, making extensive economic investments and engaging in military cooperation, particularly evident during the 2020 Nagorno-Karabakh conflict. On the other hand, Russia, utilizing its historical dominance and maintaining military bases in the region, retains a formidable grip over security and economic dynamics. Delphi analysis revealed that 78% of experts highlighted the influence of regional powers as the foremost challenge, followed by intra-regional conflicts (65%) and extra-regional interventions (52%). External actors, including the United States, the European Union, and China, have expanded their presence in the South Caucasus through energy projects, security partnerships, and infrastructure investments—most notably, China's Belt and Road Initiative. Such interventions frequently marginalize Iran, which faces limitations due to international sanctions and domestic political constraints.

Conclusion

The results of this research indicate that the upcoming challenges in Iran's relations with the countries of the South Caucasus region have a geopolitical nature and are primarily due to the multiplicity and diversity of issues and influential actors in the region, along with the interactions and interconnections of complex geopolitical matters that play a significant and effective role in the ambiguity and passivity of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran in the region.

Keywords: Geopolitics, South Caucasus, Iran, Foreign policy, Regional powers.

چالش‌های ژئوپلیتیکی موثر بر سیاست خارجی ایران در منطقه قفقاز جنوبی

سیروس احمدی^۱، حجت مهکویی^{۱*} , امیر گندمکار^۱

۱- گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

(پژوهشی) دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۶/۳۰ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۴/۰۹/۲۵

چکیده گسترده

مقدمه

جنوب قفقاز که شامل ارمنستان، آذربایجان و گرجستان می‌شود، منطقه‌ای از اهمیت ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی بالایی برخوردار است. این منطقه که در تقاطع اروپا، آسیا و خاورمیانه قرار دارد، به عنوان یک کانون کلیدی نفوذ برای ایران عمل می‌کند. روابط تاریخی، فرهنگی و جغرافیایی بین ایران و جنوبی قفقاز بر اهمیت این رابطه در محاسبات سیاست خارجی تهران تأکید می‌کند. طی دهه‌های گذشته، ایران با دشواری‌هایی در تقویت موضع فعال خود در جنوب قفقاز مواجه شده و اغلب به سیاست‌های واکنش‌گرا یا منفعل روی آورده است. این چالش ناشی از چندین عامل ژئوپلیتیکی است که توانایی ایران را در اجرای مؤثر سیاست خارجی خود در این منطقه مختل می‌کند. مسائل کلیدی شامل درگیری‌های درون منطقه‌ای، مانند اختلاف دیرینه قره‌باغ، نقش‌های غالب قدرت‌های منطقه‌ای مانند ترکیه و روسیه و همچنین دخالت فزاینده بازیگران خارجی، از جمله ایالات متحده، اتحادیه اروپا و چین می‌باشد. افزون بر این، مسائل اقتصادی، اختلافات مرزی و موانع جغرافیایی، دشواری‌های ایران را در این منطقه تشدید می‌کند. چنین دینامیکی محیطی رقابتی را ایجاد می‌کند که در آن منافع کلیدی ایران - از جمله امنیت انرژی، پایداری مرزی و نفوذ منطقه‌ای - به طور مکرر به وسیله بازیگران پر قدرت تر آسیب می‌بیند.

مواد و روش‌ها

این مطالعه یک روش پژوهشی مبتنی بر جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل آماری نظرات کارشناسان در مورد چالش‌های پیش روی ایران را اتخاذ کرد. با توجه به پیچیدگی‌های حاضر، روش دلفی برای این تحقیق مناسب‌ترین گزینه تشخیص داده شد. این تکنیک پیش‌بینی سوئزکتیو به طور خاص برای جمع‌آوری داده‌های سودمند در زمینه‌های مبهم و نامشخص، همانند چشم‌انداز ژئوپلیتیکی جنوب قفقاز، مؤثر است و به‌طور خاص برای پیش‌بینی چالش‌ها مورد تأیید قرار دارد - که یکی از اهداف اصلی این مطالعه به شمار می‌آید. فرآیند دلفی یک رویه تکراری و سیستماتیک است که در آن سوالات در مراحل مختلف به یک پنل کارشناسی ارائه می‌شود تا به یک توافق گروهی معتبر دست یابد. پنل کارشناسی منتخب شامل متخصصان در زمینه‌های ژئوپلیتیکی و امور قفقاز جنوبی بود که به دلیل تجربه و موقعیت خود، انتظار می‌رفت بینش‌های ارزشمندی در مورد این مطالعه ارائه دهند. مشارکت‌کنندگان تماس گرفته شدند و نرخ پاسخ‌دهی بسیار رضایت‌بخش بود.

استناد: احمدی، س. و همکاران، ۱۴۰۵. چالش‌های ژئوپلیتیکی موثر بر سیاست خارجی ایران در منطقه قفقاز جنوبی، پژوهشهای دانش

زمین: ۱۷(۱)، (۹۴-۷۹)، DOI: 10.48308/esrj.2025.106604

E-mail: h.mahkoui@phu.iaun.ac.ir

* نویسنده مسئول:

اگرچه دیگر گروه‌ها می‌توانستند در این مطالعه درگیر شوند، انتخاب ۱۵ کارشناس برای آغاز این تحقیق اکتشافی انجام شد. نرخ ترک کردن در طول فرآیند تنها ۷٪ بود که به طور قابل توجهی کمتر از نرخ‌های معمول در مطالعات منتشر شده است (معمولاً بین ۲۰٪ تا ۳۰٪ متغیر است) و خطر تحریف نتایج نهایی را به حداقل می‌رساند.

نتایج و بحث

یافته‌ها نشان می‌دهد که سیاست خارجی ایران در قفقاز جنوبی به طور قابل توجهی از سه دسته اصلی چالش‌های ژئوپلیتیکی محدود شده است: دینامیک‌های درون منطقه‌ای، نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و مداخلات بازیگران خارجی. عوامل درون منطقه‌ای شامل درگیری‌های قومی و سرزمینی مداوم، به‌ویژه درگیری قره‌باغ بین ارمنستان و آذربایجان است که به‌طور تاریخی به بی‌ثباتی در این منطقه انجامیده و روابط دیپلماتیک ایران را پیچیده کرده است. این درگیری‌ها به یک محیط ژئوپلیتیکی چندپاره منجر می‌شود که در آن هم‌راستایی ایران با یک کشور، ممکن است روابطش با کشورهای دیگر را دچار مشکل کند و به این ترتیب ظرفیت آن برای اجرای یک استراتژی منطقه‌ای متعادل محدود شود. علاوه بر این، نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای - به‌ویژه ترکیه و روسیه - مانع بزرگی برای آرزوهای ایران است. ترکیه از طریق روابط فرهنگی با آذربایجان موقعیت خود را تقویت کرده و سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی گسترده‌ای انجام داده و در همکاری‌های نظامی نیز مشارکت کرده است، که به‌ویژه در طی درگیری‌های قره‌باغ در سال ۲۰۲۰ مشخص بود. از سوی دیگر، روسیه با بهره‌گیری از تسلط تاریخی و حفظ پایگاه‌های نظامی در منطقه، تسلط قابل توجهی بر دینامیک‌های اقتصادی و امنیتی دارد. تحلیل دلفی نشان داد که ۷۸٪ از کارشناسان بر نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای به عنوان بزرگ‌ترین چالش تأکید کرده‌اند، سپس درگیری‌های درون منطقه‌ای (۶۵٪) و مداخلات فرامنطقه‌ای (۵۲٪) قرار دارند. بازیگران خارجی مانند ایالات متحده، اتحادیه اروپا و چین از طریق پروژه‌های انرژی، همکاری‌های امنیتی و سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی، حضور خود را در قفقاز جنوبی گسترش داده‌اند - که به‌ویژه، ابتکار کمربند و جاده چین مورد توجه است. چنین مداخلاتی به‌طور مکرر ایران را به حاشیه می‌رانند که با محدودیت‌هایی به دلیل تحریم‌های بین‌المللی و موانع سیاسی داخلی مواجه است.

نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که چالش‌های آتی در روابط ایران با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی ماهیتی ژئوپلیتیکی داشته و عمدتاً ناشی از تعدد و تنوع مسائل و بازیگران موثر در منطقه به علاوه کنش و برهم کنش مسائل پیچیده ژئوپلیتیکی است که نقش مهم و موثری در ابهام و انفعال سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه داشته است.

واژگان کلیدی: ژئوپلیتیک، قفقاز جنوبی، سیاست خارجی ایران، قدرت‌های منطقه‌ای، ابزارهای همکاری.

مقدمه

منطقه از منظر حیاتی و امنیتی برای ایران حائز اهمیت است. این مرزهای طویل جغرافیایی به دنبال عواملی چون اشتراکات فرهنگی، مذهبی و زبانی، موجب تأثیرپذیری کشورمان از تحولات اجتماعی و سیاسی منطقه قفقاز شده است. هرچند این بعد از اثرات همسایگی از گذشته وجود داشته لذا به خاطر تغییرات ژئوپلیتیکی صورت گرفته در قفقاز جنوبی به نظر اهمیت این منطقه و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران بیشتر شده است. براین اساس، می‌توان بیان داشت ویژگی‌های خاص منطقه قفقاز جنوبی و همچنین دغدغه‌های سیاسی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران نسبت به این منطقه و مصادیق متعدد نشان دهنده این واقعیت است که عنصر

ایجاد وضعیت برای یک دولت یا کشور بر اساس عوامل ثابت و متغیر ژئوپلیتیکی به عنوان چالش ژئوپلیتیکی شناخته می‌شود. یکی از مهم‌ترین چالش‌های تأثیرگذار بر مناسبات کشورها با هم چالش‌های ژئوپلیتیکی است که در این شرایط، سیاست‌های آن کشور تحت تأثیر متغیرها و عوامل ژئوپلیتیکی قرار می‌گیرد. نمود واقعی بروز چالش‌های ژئوپلیتیکی سیاست خارجی ایران در منطقه قفقاز جنوبی به طور ویژه از سال ۲۰۲۰ است. این منطقه با دارا بودن خصوصیات جغرافیایی، ژئوپلیتیکی، تاریخی و فرهنگی خاص خود به ویژه منابع قابل توجه نفت و گاز نقش ویژه‌ای ایفا می‌کند. با توجه به مرز مشترک طولانی ایران با این

منطقه‌ای شکل می‌گیرند و با چه سازوکارهایی بازیگران را به سمت اتخاذ راهبردهای خاص سوق می‌دهند. این تعریف بر محورها و مکانیسم‌های قدرت، اتحادها، ابزارهای فشار و چرخش‌های قدرت تمرکز دارد. (Tabrizi, 2023) استفاده از این تعریف ژئوپلیتیک به عنوان پایه تحلیل پژوهش حاضر بر تحلیل کنش‌های استراتژیک و رقابت‌های قدرت‌ها بین بازیگران اصلی در منطقه قفقاز جنوبی (ایران، ارمنستان، آذربایجان، گرجستان، و حضور و رفتار بازیگران فرامنطقه‌ای مانند روسیه، ترکیه، اروپا و آمریکا) متمرکز است تا نشان دهد چگونه این کنش‌ها سیاست خارجی ایران را در منطقه تحت تاثیر قرار می‌دهد. ژئوپلیتیک عبارت است از «مطالعه رقابت قدرت‌ها برای سلطه بر منطقه یا جهان با استفاده از امکاناتی که محیط جغرافیایی در اختیار می‌گذارد» تعریف کرد. مفهومی که از این تعریف بر می‌تابد این است که ژئوپلیتیک از رابطه میان سه عنصر اصلی به وجود می‌آید که عبارت‌اند از: «رقابت» که مولد سیاست است، «قدرت» که پدیده‌ای سیاسی است؛ و «محیط» که فضای لازم را برای محیطی ساختن رقابت سیاسی در اختیار می‌گذارد. (Mojtahdzadeh, 2019). ژئوپلیتیک عبارت است از: «... تحلیل تعامل بین محیط‌ها و دیدگاه‌های جغرافیایی، و سیاست بین الملل». اگر جغرافیا مطالعه زمین است و روابط بین الملل مطالعه جهان است، ژئوپلیتیک مطالعه "چرخش و مانور قدرت در زمین" است. ژئوپلیتیک با مفاهیمی مانند قدرت، سیاست، فضا، مکان و سرزمین سر و کار دارد و تعداد بی‌شماری از تعاملات را در این زمینه‌های مختلف در بر می‌گیرد. «ژئوپلیتیک به الزامات فضایی یک قدرت می‌پردازد، در حالی که جغرافیای سیاسی فقط شرایط فضایی داخلی آن را بررسی می‌کند.» (Goodall, 1987).

کد ژئوپلیتیک

مفهوم کد ژئوپلیتیک در ابتدا توسط گدیس^۱ در سال ۱۹۸۲ در تحلیل سیاست امنیتی پس از جنگ در ایالات متحده بیان شد. او می‌گوید: «...من پیشنهاد می‌کنم که برای دولت‌های ریاست جمهوری کدهای «استراتژیک» یا «ژئوپلیتیک»، مفروضاتی در مورد منافع آمریکا در جهان، تهدیدات بالقوه برای آنها و پاسخ‌های عملی وجود داشته باشد که پیش از این یا به تازگی شکل می‌گیرد و پس از روی کار آمدن یک دولت و به وجود آمدن شرایط غیرعادی پس از آن تغییر چندانی نخواهد کرد» (Evans and

ژئوپلیتیک بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تأثیرگذار می‌باشد؛ به طوری که مهم‌ترین نقش را در مسائل مباحث و تدابیر امنیتی جمهوری اسلامی ایران در این منطقه دارد؛ از این رو به دلیل اهمیت آن می‌توان اذعان کرد که مولفه اثر بخش بر روابط میان ایران و کشورهای قفقاز جنوبی ژئوپلیتیک است. بنابراین جمهوری اسلامی ایران برای تأمین منافع ملی و تمامیت ارضی خود ضرورت دارد که درک کافی و دقیقی از عوامل اساسی و ژئوپلیتیک موجود میان ایران و قفقاز جنوبی به دست آورد و در اتخاذ تصمیم‌گیری‌های استراتژیک و سیاست خارجی خود توجه ویژه‌ای به این عوامل داشته باشد. با وجود اهمیت ژئوپلیتیک منطقه قفقاز جنوبی برای ایران تحولات ژئوپلیتیک بعد از سال ۲۰۲۰ در ارتباط باقره باغ و باز پس-گیری منطقه مزبور توسط آذربایجان به میزان قابل توجهی نفوذ منطقه‌ای ایران در قفقاز جنوبی را با چالش‌های اساسی مواجه کرد. هرچند این کاهش نفوذ منطقه‌ای ایران از سالیان قبل آغاز شده بود اما نقطه اوج این تنزل مربوط به تحولات بعد از ۲۰۲۰ می‌باشد. از سویی دیگر رقابت‌های قدرت‌های بزرگ به ویژه آمریکا و روسیه و حضور و نقش آفرینی قدرت‌های منطقه‌ای چون ترکیه و اسرائیل در منطقه قفقاز جنوبی را به مرکز ثقل ژئوپلیتیک تبدیل و این افزایش پیچیدگی‌ها و تضادها منجر به ایجاد چالش‌هایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی به عنوان بازیگر سنتی اثرگذار شده است. این وضعیت به طور غیرمستقیم مانع از فرصت‌های همکاری و پیشرفت در نواحی مختلف از جمله امنیت، اقتصاد و روابط سیاسی خواهد شد. براین اساس در این مقاله محقق در تلاش است تا چالش‌های ژئوپلیتیک موثر بر سیاست خارجی ایران در قفقاز جنوبی که منجر به کاهش نفوذ و تهدیدات چند وجهی و چند بعدی امنیت و منافع ملی شده است را با روش دلفی مورد بررسی و مطالعه قرار دهد.

مبانی نظری پژوهش

ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک به عنوان مطالعه کنش‌های استراتژیک، رقابت‌های قدرت و تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی تعریف می‌شود که چگونه منافع ملی، امنیت، دسترسی به منابع و نفوذ بر نظم

چالش ژئوپلیتیکی، منفعل‌سازی طرف مقابل برای تغییر رفتار است (HafezNia, 2006). واحدهای سیاسی متناسب با ویژگی‌های جغرافیایی (موقعیت و ریخت کشور) و ناهمگونی بافت جمعیت (زبانی و مذهبی) با دامنه‌ای از چالش‌های ژئوپولیتیک رو به رو هستند. بر این اساس پاسداشت همبستگی ملی و پیوستگی سرزمینی در چارچوب تضعیف نیروهای واگرا و تقویت نیروهای همگرا کارویژه حکومت‌ها بوده است. از چنین دیدگاهی است که جستار همبستگی ملی به رغم تحول معنایی، مفهومی، مصداقی و کارکردی در چند دهه اخیر همچنان در دستورکار دولت‌های ملی قرار داشته است. به عبارتی چالش ژئوپولیتیک می‌تواند ابزاری برای تقویت احساس ملی‌گرایی آحاد ملت باشد (Heydari Mouselou et al, 2014). چالش‌های ژئوپلیتیکی به عنوان نیروهای قدرتمند و مخرب ظاهر شده‌اند که اثری محو‌نشدنی در تجارت و سیاست جهانی بر جای گذاشته‌اند.

منطقه‌ی مورد مطالعه

روش‌شناسی و قلمرو پژوهش

قفقاز ناحیه‌ای است بین دریای سیاه و دریای خزر، منطقه‌ای در اوراسیا که از شمال به روسیه و از جنوب غرب به ترکیه و از غرب به دریای سیاه و از شرق به دریای خزر و از جنوب به ایران محدود است. کوه‌های قفقاز که توسط زمین‌های پست احاطه شده، جداکننده اروپا و آسیا و مرز کشورهاست (Chivers, 2006).

(Newnham, 1998). «عصر کلیدی چنین کدهایی تعریف منافع ملی است. علاوه بر این «ارزش‌گذاری متفاوت مکان‌ها - مناطق - به این معنی است که استدلال عملی ژئوپلیتیکی در قالب کدهای ژئوپلیتیکی مفروضات جغرافیایی - سیاسی را فراهم می‌کند که به سیاست خارجی اطلاع رسانی می‌کند.» (Taylor, 1990). از طریق کدهای ژئوپلیتیکی، سیاست‌ها و پاسخ‌هایی به بازیگران خارجی می‌تواند ایجاد شود که با مفروضات زیربنایی و تشکیل دهنده آن کدها مطابقت داشته باشد. از نظر تیلور و فلینت (Taylor and Flint, 2000) کدهای ژئوپلیتیکی عبارتند از: «مجموعه مفروضات راهبردی که یک دولت در مورد سایر دولت‌ها در شکل‌گیری سیاست خارجی خود ایجاد می‌کنند. چنین کدهای عملیاتی شامل ارزیابی مکان‌های فراتر از مرزهای ملی از نظر اهمیت استراتژیک آنها می‌شود. مفهوم کد ژئوپلیتیک ابزار مفیدی برای درک ماهیت چند وجهی سیاست خارجی یک کشور و روشی است که در آن الگوهای جهانی ژئوپلیتیک مجموعه‌ای از کدهای ژئوپلیتیکی و لحظات انتقال الگوهای ژئوپلیتیکی از یک الگوی کد به الگوی دیگر است (Felint and Noorali, 2023).

چالش ژئوپلیتیکی

واحدهای سیاسی برای تضعیف قدرت، منافع و مصالح کشور رقیب از عوامل و روش‌های مختلفی بهره می‌گیرند. عناصر ارزش‌های جغرافیایی اعم از متغیر و ثابت، طبیعی و انسانی، مکانی و فضایی از آن دست روش‌ها و ابزارها هستند و باعث می‌شوند تا بازیگر خواسته‌ها و اراده خود را بر واحدها سیاسی رقیب تحمیل کند. هدف اولیه هر

شکل ۱: جغرافیای سیاسی قفقاز

Fig. 1: Political geography of the Caucasus

اعتماد به دست آید. در مقایسه با سایر تکنیک‌های پیش‌بینی ذهنی با ماهیت فردی مانند نظرسنجی‌ها، روش دلفی یک تکنیک گروهی است و از آنجایی که نتایج نهایی از تعامل گروهی حاصل می‌شود، از مجموع مشارکت‌های فردی معتبرتر است. متخصصین و کارشناسان ژئوپلیتیک و قفقاز برای تشکیل بخشی از هیئت کارشناسان انتخاب شدند. به دلیل موقعیت و منابع شخصی آنها، احساس شد که آنها می‌توانند داده‌هایی را ارائه دهند که برای دستیابی به اهداف مطالعه مفیدتر باشد. علیرغم اینکه گروه‌های بالقوه دیگری از متخصصان وجود داشتند، ۱۵ تن انتخاب شد زیرا این مطالعه تقریباً اولین گام برای کاوش و کسب دانش در مورد موضوع مطالعه است که می‌تواند در مراحل بعدی با استفاده از نظرات این گروه‌ها و سایر گروه‌های متخصص، بسته به در دسترس بودن بودجه و سایر منابع، گسترش یابد. میزان ترک مطالعه حدود ۷٪ بود (در آثار منتشر شده، معمولاً بین ۲۰٪ تا ۳۰٪ است، بنابراین هیچ خطری برای تحریف نتایج نهایی وجود نداشت. بین فرودین و اردیبهشت ماه ۱۴۰۴، از متخصصان خواسته شد چندین پرسشنامه الکترونیکی را تکمیل کنند. اولین پرسشنامه (شکل ۱) شامل سوالات باز بود. بر اساس پاسخ‌های داده شده در پرسشنامه اول، چندین مورد با پتانسیل ارائه پاسخ‌های بسته استخراج و در پرسشنامه دوم گنجانده شد. طراحی پرسشنامه دوم با در نظر گرفتن این واقعیت انجام شد که این پاسخ‌ها با نوع روش دلفی مورد استفاده مطابقت داشته باشند. بنابراین از متخصصان خواسته شد تا به موارد در مقیاسی از ۰ تا ۵ امتیاز دهند تا ادغام عددی پاسخ‌ها تسهیل شود. امتیازدهی به جای ارزیابی سلسله مراتبی موارد انتخاب شد زیرا برای اکثر سؤالات، تعداد گزینه‌های پاسخ بسیار زیاد بود. بنابراین، امتیازدهی برای متخصصان آسان‌تر بود. در دور دوم، داده‌های آماری به متخصصان داده نشد زیرا محققان روش دلفی در مورد اینکه آیا انجام این کار واقعاً فرآیند را غنی‌تر می‌کند یا خیر، اختلاف نظر داشتند. فرآیند تکراری با دور دوم به پایان رسید تا از بی‌انگیزگی شرکت‌کنندگان و در نتیجه به خطر افتادن اعتبار نتایج نهایی جلوگیری شود. مطالعات دلفی به ندرت پیش می‌آید که به دور سوم برسند، بنابراین معیاری که برای توقف در پایان دور دوم تعیین شده بود، از نظر تضمین دقت علمی فرآیند، کاملاً معتبر بود. به منظور ارائه نتایج

موقعیت استراتژیک قفقاز جنوبی، که توجه و حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را به خود جلب کرده است، همراه با چالش‌هایی نظیر محصور بودن در خشکی، وابستگی این جمهوری‌ها به کشورهای دیگر را به همراه دارد. در میان سه جمهوری قفقاز جنوبی، تنها گرجستان به آب‌های آزاد دسترسی دارد و وضعیت ارمنستان از این نظر نامطلوب‌ترین است. جمهوری آذربایجان نیز فقط در کنار دریاچه بسته خزر واقع شده و اگرچه دارای سواحل در دریای خزر است، دسترسی این آب‌ها به دریاهای آزاد به وسیله مسیرهای آبی از داخل خاک روسیه صورت می‌گیرد (Afshordi, 2013). نکته‌ای دیگر درباره موقعیت این سه جمهوری ترتیب جغرافیایی آنهاست؛ به گونه‌ای که ارمنستان میان ترکیه و آذربایجان قرار دارد و گرجستان نیز در میان ارمنستان و روسیه واقع شده است. همسایگی این جمهوری‌ها با قدرت‌هایی نظیر روسیه، ایران و ترکیه به آنها به عنوان حامی یا تهدید نگاه می‌کنند. (Almasi and Ezati, 2010). علی‌رغم محصور بودن دو کشور در خشکی، قرارگیری در چهارراه شرق و غرب و شمال و جنوب و همسایگی با قدرت‌های منطقه‌ای نظیر روسیه، ایران و ترکیه، موقعیتی مناسب و استراتژیک را برای قفقاز جنوبی به ارمغان آورده و حضور و حساسیت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را به دنبال داشته است (Valdani et al, 2015).

مواد و روش‌ها

تحقیق حاضر مبتنی بر جمع‌آوری و پردازش آماری نظرات کارشناسان در مورد موضوع انتخاب است. با توجه به ماهیت پژوهش و پیچیدگی‌های مطالعه، این روش به عنوان مناسب‌ترین روش برای پیش‌بینی چالش‌های ژئوپلیتیک ایران در قفقاز جنوبی در نظر گرفته شد. ما به طور خاص روش دلفی را انتخاب کردیم. این تکنیک پیش‌بینی ذهنی است که برای به دست آوردن داده‌های مفید در مورد موقعیت‌های نامشخص، همانطور که در مورد موضوع مطالعه مورد نظر صادق است، و به ویژه برای پیش‌بینی چالش‌ها و تنگناها - موضوعی که اهداف مطالعه ما به آن اشاره دارد - معتبر است. این یک فرآیند تکراری و سیستماتیک است که در آن سوالات در دوره‌های متوالی به هیئتی از کارشناسان ارائه می‌شود تا یک نظر گروهی قابل

بحث و نتایج

با توجه به هدف اول، از کارشناسان در مورد مزایای رقابتی اصلی در حوزه قفقاز جنوبی برای قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای سؤال شد. آنها بر این باور بودند که قفقاز جنوبی به دلیل موقعیت جغرافیایی استراتژیک، منابع غنی انرژی و جایگاه ژئوپلیتیک، تبدیل به یک میدان رقابتی جذاب برای کشورهای مختلف شده است (جدول ۱). کارشناسان بر این نکته تأکید کردند که قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای تقویت منافع خود فرصت‌های متعددی در این منطقه دارند.

فرآیند، پاسخ‌های داده شده در یک تخمین گروهی ادغام شدند. پاسخ‌های فردی، صرف نظر از اینکه متخصص به آنها نمره داده بود، از نظر ارزش برابر در نظر گرفته شدند. از آنجایی که بیشتر پاسخ‌ها به سوالات در دور دوم، نمرات بودند، برای هر مورد در هر سؤال، یک معیار مرکزی محاسبه شد و سپس موارد بر اساس مقادیر مرکزی به دست آمده مرتب شدند. معیار مرکزی مورد استفاده، میانه بود و نه میانگین، عمدتاً به این دلیل که استفاده از میانگین، وزن زیادی به مقادیر افراطی می‌داد که می‌توانست نظر گروه را منحرف کند.

جدول ۱: مزایای رقابتی قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در قفقاز جنوبی

Table 1: Competitive advantages of regional and transregional powers in the South Caucasus

Rank	Topics	Median	Mean	SD
1	The transit position of the South Caucasus region	5	4.82	0.55
2	Influence in the supply and distribution of energy resources	5	4.67	0.6
3	The geopolitical center of gravity of the Caucasus in the Eurasian region	4.5	4.5	0.75
4	Water resources and issues	4.5	4.4	0.7
5	Managing security crises and ethnic tensions	4.5	4.3	0.8
6	Strengthening defense and military cooperation	4	4.25	0.85
7	Strengthening cultural and social diplomacy	4	4.22	0.48
8	Increasing influence in international and regional organizations	4	4.15	0.66
9	Improvement of economic infrastructure to increase competitiveness	4	4.1	0.62
10	Environmental issues	4	4.05	0.73

بازیگران مهم و نوع تعاملات در منطقه قفقاز جنوبی

منطقه قفقاز جنوبی تنها تحت تأثیر بازیگران منطقه‌ای قرار ندارد، بلکه بازیگران مداخله‌گر خارجی به ویژه ایالات متحده، اسرائیل و اتحادیه اروپا نقش قابل توجهی در تحولات امنیتی، سیاسی و اقتصادی در این منطقه ایفا می‌کنند. این کشورها با همکاری یکدیگر و از طریق حمایت‌های مالی و نظامی از برخی کشورهای قفقاز سعی در ایجاد نظم دلخواه خود دارند. ایالات متحده در پیوند دادن محورهای افغانستان و آسیا با محور اروپا و قفقاز اقدام به تغییرات ژئوپلیتیک و تقویت نظامی در کشورهای منطقه کرده است؛ به طوری که از سال ۲۰۰۱ بیش از ۱۳۰ میلیارد دلار کمک نظامی به این کشورها ارائه داده و در راستای این اهداف اقداماتی نظیر پیمان دفاعی مشترک با ارمنستان را انجام داده است.

با وجود اجماع کمتر کارشناسان همچنین به اهمیت همکاری‌های منطقه‌ای و دیپلماتیک اشاره کردند و تأکید کردند که حفظ ثبات و امنیت در این منطقه برای منافع تمامی بازیگران حیاتی است. آن‌ها همچنین به چالش‌های رایج چون تنش‌های قومی، مسائل اقتصادی و ناامنی اشاره کردند که نیازمند استراتژی‌های مدیریت هوشمند و انعطاف‌پذیری در سیاست‌های این کشورها می‌باشد. واقعیت این است که مزایای رقابتی و چالش‌های ژئوپلیتیکی تحت-تأثیر تحولات جهانی و منطقه‌ای قرار دارند، در نتیجه تغییرات در این زمینه دائماً در حال وقوع است. کارشناسان بر این باور بودند که طی ۱۰ سال آینده با توجه به مرکزیت نقل ژئوپلیتیک در سیاست‌های اقتصادی و نظامی، افزایش تنش‌های ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک از جمله مسائل مهم و اصلی خواهد بود.

شکل ۲: بازیگران مهم و انواع تعاملات در منطقه قفقاز جنوبی

Fig. 2: Important actors and types of interactions in the South Caucasus region (source: Moshkabadi et al, 2025)

امنیتی منطقه به تقویت روابط خود با کشورهای منطقه پردازد و اعتماد متقابل را در جهت مقابله با چالش‌های ناشی از مداخلات خارجی افزایش دهد. در نهایت، تحلیل نظران می‌دهد که مداخلات بازیگران خارجی در قفقاز جنوبی، چالش‌های جدی برای امنیت ملی ایران در ابعاد مختلف ایجاد کرده است. جدول ۲ تغییرات مهمی را در رابطه با بازیگران کلیدی و نوع تعاملات آن‌ها در منطقه قفقاز جنوبی نمایش می‌دهد. این تعاملات شامل محور تعاملات منطقه‌ای و جهانی در منطقه قفقاز جنوبی.

اسرائیل نیز با امضای قراردادهای تسلیحاتی و تقویت همکاری‌های نظامی با جمهوری آذربایجان، تلاش دارد تا نفوذ ایران را کاهش دهد. این اقدامات سبب افزایش تنش‌ها و واگرایی سیاسی میان جمهوری آذربایجان و ایران شده و امنیت ملی ایران را به چالش کشیده است. مداخلات آمریکایی و اسرائیلی در قفقاز جنوبی می‌تواند زمینه‌ساز افزایش نفوذ ناتو در این منطقه شده و باعث ناامنی برای ایران گردد. به همین دلیل ضروری است که جمهوری اسلامی ایران با درک واقع بینانه از وضعیت سیاسی و

جدول ۲: بازیگران کلیدی و انواع تعاملات آنها در منطقه قفقاز جنوبی

Table 2: Key actors and their types of interactions in the South Caucasus region

محور تعاملات	بازیگران کلیدی	نوع تعاملات	نتایج و پیامدها	میانگین	SD
مسائل ژئواستراتژیک و ژئواکونومیک	ایالات متحده، ناتو، روسیه	همکاری‌های نظامی و توافقات امنیتی	ایجاد توازن در قدرت نظامی منطقه، افزایش فشار به ایران	4.5	0.3
ژئواکونومیک	جمهوری آذربایجان، ترکیه، ایران	کریدورهای بین‌المللی و توازن قدرت	تقویت روابط اقتصادی، وابستگی انرژی، کاهش نفوذ رقبای منطقه‌ای	4.3	0.4
ژئوپلیتیک لوله‌های نفتی	جمهوری آذربایجان، اتحادیه اروپا	صادرات نفت و گاز، بهره برداری از منابع طبیعی	تنوع منابع انرژی برای اروپا، تقویت موقعیت قفقاز جنوبی	4.6	0.2
فرهنگی و اجتماعی	کشورهای قفقاز جنوبی، ایران	تبادل فرهنگی، همکاری آموزشی، تعاملات اجتماعی	افزایش تنش‌های قومی و مذهبی و رقابت‌های ژئوپلیتیکی	4.4	0.3
سیاسی	ایران، ارمنستان، روسیه	مذاکرات، پیمان‌های سیاسی، مشارکت در سازمان‌های بین‌المللی	کسب حمایت دیپلماتیک، کاهش تنش‌های سیاسی	4.2	0.5
چالش‌های ژئوپلیتیکی	اسرائیل، ترکیه	مداخلات نظامی، همکاری‌های امنیتی	افزایش تنش‌ها و رقابت‌های منطقه‌ای	4.1	0.4
تنش‌های منطقه‌ای	ارمنستان، جمهوری آذربایجان	درگیری‌های نظامی، مذاکرات صلح	تهدید امنیت ملی، دشواری در ایجاد ثبات	4.1	0.3

خارجی و تحولات منطقه‌ای و جهانی، نیاز به رویکردهای جدید و سازگار را بیش از پیش ضروری کرده است. با در نظر گرفتن چالش‌های موجود در سیاست خارجی ایران،

در نتیجه، هدف دیگر این مطالعه بررسی آینده پژوهانه از روابط ایران با کشورهای همسایه و تأثیر تعاملات فعال بر این روابط می‌باشد. وجود پیوندهای مستمر بین سیاست

عوامل با ایجاد فضای ناامنی موجبات نفوذ قدرت‌های خارجی را فراهم می‌آورند که در تضاد با منافع ایران هستند. حضور و فعالیت‌های نظامی کشورهایمانند آمریکا و توانمندی‌های نظامی کشورهای قفقاز فشارهای بیشتری بر امنیت سیاسی و نظامی ایران وارد می‌کند بنابراین، اهمیت و توجه به قفقاز جنوبی بیشتر می‌شود و ایران ناچار است برای حفظ امنیت ملی خود به تحلیل عمیق‌تر تهدیدها، فرصت‌ها و پیمان‌های نظامی در این منطقه بپردازد و برای مواجهه با این چالش‌ها برنامه‌ریزی کند. بر این اساس تهدیدهای قفقاز جنوبی دو نوع داخلی و خارجی را شامل می‌شوند. هرگونه فرصتی که از دست برود نیز خود به منزله تهدید محسوب می‌شود، زیرا تأثیرات آن می‌تواند به تضييع منافع ملی ایران منجر شود. به طور کلی تغییرات ژئوپلیتیک در این منطقه، ایران را با چالش‌های جدیدی مواجه کرده و نیازمند توجه و اقدام فوری برای کاهش اثرات منفی این تهدیدها است. بر اساس نظرسنجی انجام شده، کارشناسان بر این باورند که کشورهای قفقاز جنوبی می‌توانند به عنوان یک منطقه گذرگاهی بین ایران، روسیه، دریای سیاه، ترکیه و اروپا و به علت دارا بودن منابع طبیعی که حاکی از اهمیت ژئوپلیتیک، استراتژیک و ژئواکونومیک برای ایران است. به تحقق اهداف ایران کمک کنند. در ادامه به مهم‌ترین حوزه‌های مرتبط اشاره می‌شود:

کارشناسان بر این باورند که ابزار اصلی همکاری بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی باید بر پایه مشارکت مؤثر در زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی متکی باشد. همچنین آن‌ها بر اهمیت ایجاد همکاری‌های دو جانبه و چندجانبه در راستای منافع مشترک تأکید دارند. بر همین اساس آن‌ها معتقدند که ایران می‌تواند به یک شریک ایده آل برای کشورهای همسایه تبدیل شود، به ویژه به دلیل روابط نزدیک‌تر و متنوع‌تر با واقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی این کشورها و همچنین نیاز به همکاری‌های چندجانبه در زمینه‌های توسعه پایدار و امنیت منطقه‌ای. این همکاری‌ها می‌تواند به کاهش تنش‌ها و پوشش شکاف‌های موجود در تحولات سیاسی و اقتصادی منطقه کمک کند.

اهمیت منطقه قفقاز جنوبی برای ایران در حوزه‌های مختلف

نتایج تحقیق بیانگر این است که منطقه ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی تأثیر قابل توجهی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران دارد. علی‌رغم اینکه کشورهای قفقاز از نظر جایگاه ژئوپلیتیک ضعیف هستند این ضعف می‌تواند احساس ناامنی را در این کشورها ایجاد کند که به نوبه خود می‌تواند منجر به همکاری با قدرت‌های بزرگ و مداخلات خارجی شود. به‌رغم اینکه مولفه‌های ژئوپلیتیک قفقاز به طور مستقیم تهدید جدی برای ایران به شمار نمی‌روند، این

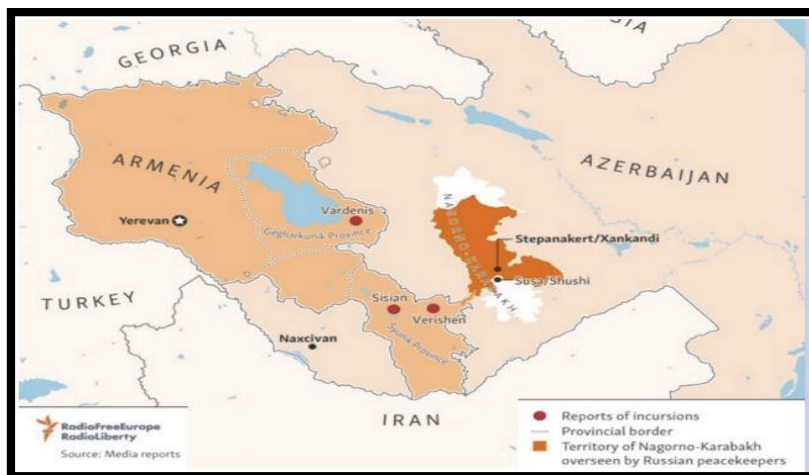
جدول ۳: اهمیت منطقه قفقاز جنوبی برای ایران در زمینه‌های مختلف

Table 3: The importance of the South Caucasus region for Iran in various fields

رتبه	موضوعات	میان	میانگین	SD
1	واقع شدن در اوراسیا	5	4.58	0.49
2	همجواری با کشورهای روسیه، ایران، ترکیه	4.5	4.42	0.64
3	همجواری با دریای خزر و وضعیت حقوقی آن	4	4.25	0.60
4	مناقشه قره باغ کوهستانی	4	3.92	0.64
5	شکل جغرافیایی منطقه و تقسیمات استعماری	4	4.17	0.69
6	بافت و ساختار جمعیتی قفقاز جنوبی	4	4.25	0.72
7	مسائل و منابع مربوط به ژئوپلیتیک انرژی	4	3.65	0.75
8	ترکیب نامتناسب از جغرافیای نظامی	4	4.17	0.68
9	شرایط توپوگرافیک منطقه	4	3.75	0.93
10	انتقال سرریز بحران آسیای جنوب به قفقاز جنوبی	4	3.67	1.03

جغرافیایی این منطقه نعمت و در عین حال چالش‌هایی را برای کشورهای همسایه به همراه دارد. به‌ویژه با توجه به تنوع قومی و فرهنگی که خود به تنش‌های اجتماعی و سیاسی دامن می‌زند. از سوی دیگر ذخایر چشمگیر انرژی موجود در قفقاز جنوبی انگیزه‌های جدی برای بازیگران خارجی ایجاد می‌کند و جغرافیای امنیتی این منطقه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. شرایط توپوگرافیک و بحران‌های جاری در آسیای جنوبی نیز به تهدیدات امنیتی منجر شده و لذا، در نتیجه تمامی این عوامل نه تنها به جذب توجه جهانی بلکه به شکل‌گیری استراتژی‌های امنیتی و اقتصادی در این منطقه منجر می‌شوند.

وضعیت و اهمیت موضوعات مرتبط با قفقاز جنوبی به دلیل موقعیت جغرافیایی منحصر به فرد این منطقه در قلب اوراسیا، به شدت در تحولات سیاسی و اقتصادی مورد توجه قرار دارد (شکل ۳). همجواری با قدرت‌های بزرگ جهانی مانند روسیه، ایران و ترکیه، ارتباطات پیچیده‌ای را ایجاد کرده که می‌تواند به فرصت‌های بیشتر یا تنش‌های جدی منجر شود. دریای خزر به عنوان یک منبع استراتژیک انرژی و منشأ حقوقی متنازع بر سیاست‌های منطقه‌ای و تعاملات این کشورها تأثیر می‌گذارد و در عین حال مناقشه دائمی قره باغ کوهستانی به عنوان یک بار تاریخی و جدی می‌تواند منجر به بروز درگیری‌های جدید شود. شکل و بافت

شکل ۳: مناطق تنش مداوم در قفقاز جنوبی ناشی از اختلافات مرزی و آشفتگی داخلی، ۲۰۲۳

Fig. 3: Ongoing conflict in South Caucasus driven by border disputes and domestic turbulence. 2023 (source: www.cmi.no)

و تحلیل آینده نگرانه در زمینه حوزه‌های اصلی همکاری بین ایران و این کشورها در ۱۰ سال آینده بود. این همکاری‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. چرا که می‌توانند بر تأمین امنیت، توسعه اقتصادی و اجتماعی منطقه تأثیر بسزایی داشته باشند. از کارشناسان خواسته شد تا به مزایای همکاری‌های آینده بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی اشاره کنند و یکی از موارد کلیدی این بود که این همکاری‌ها به نفع هر دو طرف خواهند بود و موجب تقویت روابط اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی خواهد شد. حدود ۷۵ درصد از کارشناسان بر این نکته تأکید کردند که همکاری‌ها باید مکمل یکدیگر باشند و بر اساس منافع متقابل شکل بگیرند. در ادامه به مهم‌ترین حوزه‌های همکاری بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی در ۱۰ سال آینده اشاره می‌شود:

واقعیت این است که قفقاز جنوبی با توجه به موقعیت جغرافیایی و منابع غنی فرصت‌های متعددی را برای ایران فراهم می‌آورد. به همین دلیل، توجه به این حوزه‌ها و سرمایه‌گذاری در روابط با کشورهای این منطقه از اهمیت بالایی برخوردار است و می‌تواند بهبود روابط دیپلماتیک و اقتصادی ایران را تسهیل کند. همکاری‌های بین‌المللی و ایجاد توافقات مداوم با کشورهای قفقاز جنوبی می‌تواند به ارتقای منافع مشترک و بهبود شرایط مدیریتی در این منطقه منجر شود.

بسترهای اصلی تعامل بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی در ۱۰ سال آینده

در تحقیقات اخیر، علاوه بر بررسی جنبه‌های مربوط به روابط ایران و کشورهای قفقاز جنوبی، هدف دیگری تعیین

جدول ۴: بسترهای اصلی تعامل بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی در ۱۰ سال آینده

Table 4: Main platforms for interaction between Iran and the South Caucasus countries in the next 10 years

رتبه	موضوعات	میانگین	SD
1	داشتن مرزهای طولانی زمینی و دریایی	4.84	0.49
2	تعاملات فرهنگی، اجتماعی و قومی	4.58	0.64
3	مسائل ژئواکونومیک	4.67	0.76
4	ژئوپلیتیک دسترسی	4.58	0.64
5	درهم تنیدگی ژئوپلیتیکی ایران با منطقه قفقاز جنوبی	4.50	0.58
6	پیوستگی و مجاورت جغرافیایی و همسایگی	4.33	0.62
7	رژیم حقوقی دریای خزر	4.25	0.62
8	رودخانه های مرزی	4.20	0.72

آذربایجان و تلاش ایران برای تقویت روابط فرهنگی و مذهبی، پیچیدگی بیشتری به خود گرفته است.

بسترهای تعارض بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی

با توجه به موقعیت جغرافیایی استراتژیک، منابع غنی طبیعی و تحولات اجتماعی و سیاسی در قفقاز جنوبی، این منطقه در ده سال آینده به میدان رقابتی جذابی برای کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تبدیل خواهد شد. در این راستا، کارشناسان به حوزه‌های اصلی تعارضات موجود بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی اشاره کرده‌اند که باید مورد توجه قرار گیرد.

عنصر ژئوپلیتیک، به عنوان یکی از عوامل کلیدی در تعیین سیاست خارجی و راهبردهای دفاعی کشورهای مختلف مطرح است و در مورد ایران، این عنصر به دلیل موقعیت جغرافیایی برجسته و دسترسی به منابع انرژی و ارتباط با دریای خزر و تنگه هرمز، اهمیت دوچندانی دارد. ایران به دلیل مرزهای طولانی آبی و خاکی با منطقه قفقاز جنوبی و پیوندهای تاریخی- فرهنگی، ظرفیت‌های قابل توجهی در تعامل با این کشور دارد. با این حال، روابط ایران و آذربایجان در دو دهه اخیر به دلیل وجود موانع سیاسی و اختلافات نظام‌های سیاسی، نوسانات زیادی را تجربه کرده است. این موضوعات به ویژه با توجه به حضور اکثریت شیعه در

جدول ۵: زمینه‌های تنش بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی

Table 5: Conflict contexts between Iran and the South Caucasus countries

رتبه	موضوعات	میانگین	SD
1	تسلط بر منابع انرژی و رقابت در تأمین و توزیع آن	4.82	0.55
2	تنش‌های ناشی از عدم همسویی در سیاست‌های اقتصادی	4.67	0.60
3	رقابت در توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و حمل و نقل	4.50	0.75
4	چالش‌های فرهنگی و اجتماعی و تنش‌های قومی	4.40	0.70
5	تفاوت در رویکردهای امنیتی و نظامی	4.30	0.80
6	ناامنی‌های منطقه‌ای و چالش‌های مدیریتی	4.25	0.85
7	چالش‌های زیست محیطی	4.22	0.48
8	تنش‌های سیاسی ناشی از تأثیر قدرتهای فرامنطقه‌ای	4.15	0.66
9	اختلاف در سطح همکاری‌های بین‌المللی و منطقه‌ای	4.10	0.62
10	اختلافات مربوط به سرمایه‌گذاری های خارجی	4.05	0.73

جدول ۶ تغییرات مهمی را در رابطه با چالش‌های ژئوپلیتیکی که سیاست خارجی ایران در قفقاز جنوبی با آن مواجه است را نشان می‌دهد. این چالش‌ها ناشی از رقابت‌های کریدوری، نفوذ پانترکیسم، حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، همسایگی با روسیه و تضادهای هویتی و موجودیتی می‌باشند. کارشناسان بر ضرورت استراتژی‌های شفاف و انعطاف‌پذیر در پاسخ به تحولات سریع سیاسی و اقتصادی تأکید می‌کنند. چند نکته کلیدی در این تجزیه و تحلیل مطرح است: نخست، تحکیم موقعیت ایران در برابر رقابت‌های کریدوری است. زیرا کشورهای همسایه و بازیگران فرامنطقه‌ای به دنبال تسلط بر مسیرهای ترانزیتی هستند. این رقابت می‌تواند به چالش‌هایی برای منافع اقتصادی ایران تبدیل شود. دوم، تجلی پانترکیسم به عنوان یک جریان هویتی در قفقاز جنوبی، می‌تواند بر سیاست‌های ایران و تأثیرگذاری فرهنگی و اجتماعی آن در منطقه تأثیرگذار باشد (شکل ۴).

علاوه بر فرصت‌ها، چالش‌هایی نیز در این روابط وجود دارد که ناشی از رقابت‌های منطقه‌ای و همکاری آذربایجان با کشورهای غربی و اسرائیل است. این عوامل می‌توانند به رقابت ژئوپلیتیکی بین ایران و کشورهای منطقه قفقاز بالاحص باکو دامن بزنند.

با وجود شباهت‌ها و نقاط مشترک بین دو کشور، توجه به اختلافات و تأثیرات منفی آن‌ها بر روابط حائز اهمیت است. این ده حوزه تعارض نمایانگر چالش‌های پیچیده‌ای است که بر روابط ایران و کشورهای قفقاز جنوبی تأثیرگذار خواهد بود. برای کاهش این تعارضات، نیاز به استراتژی‌های هوشمند، انعطاف‌پذیر و همکاری‌های بین‌المللی احساس می‌شود تا از منافع مشترک این کشورها حمایت کند و از بروز تنش‌های بیشتر جلوگیری نماید.

چالش‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی ایران در منطقه قفقاز جنوبی

شکل ۴: کریدورهای ترانزیتی برای دوزدن مسیر ایران

Fig. 4: transit corridors to bypass Iran (source: civilsdaily.com)

است، چرا که روسیه به عنوان یک قدرت مهم در قفقاز جنوبی، ممکن است منافع ایران را تحت تأثیر قرار دهد و موجب ظهور تضادهای جدید گردد.

پانترکیسم به عنوان یک مسئله هویتی می‌تواند منجر به افزایش تنش‌های قومی و ملی در کشورهای همسایه، به ویژه در آذربایجان و ارمنستان شود. همسایگی با روسیه نیز به عنوان یک عنصر پیچیده در سیاست خارجی ایران مطرح

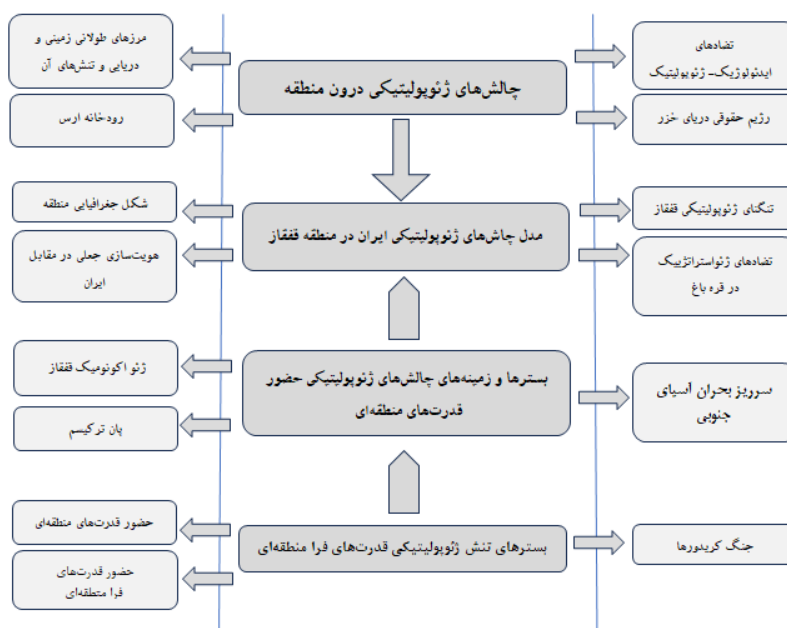
جدول ۶: چالش‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی ایران در منطقه قفقاز جنوبی

رتبه	موضوعات	میانگین	SD
1	رقابت کریدوری و تسلط بر مسیرهای ترانزیتی	4.75	0.43
2	رقابت‌های ژئواکونومیک	4.67	0.62
3	نفوذ پانترکیسم و چالش‌های هویتی	4.33	0.85

4	حضور قدرت‌های منطقه‌ای (مانند ترکیه) و تأثیر آن‌ها	5	4.33	0.94
5	تعاملات با قدرت‌های فرامنطقه‌ای (مانند آمریکا)	4.5	4.42	0.64
6	مرزهای طولانی زمینی و دریایی و تنش‌های ناشی از آنها	4.5	4.25	0.83
7	رودخانه ارس	4.5	3.92	1.26
8	عدم همسویی با استراتژی‌ها و اهداف امنیتی منطقه	4	4.33	0.62
9	تفاوت‌های ایدئولوژیک	4	4.25	0.72
10	هویت‌سازی جمهوری‌های تازه تأسیس منطقه	4	3.92	0.76

به طور کلی، چالش‌های ژئوپلیتیکی در قفقاز جنوبی به ویژه رقابت‌های کزیدوری، نفوذ پانترکیسم، حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، و تضادهای هویتی و موجودیتی با بیشترین اثرگذاری ژئوپلیتیکی نیازمند اتخاذ استراتژی‌های هوشمند و چندوجهی در سیاست خارجی ایران است. ایران باید با مدیریت مؤثر این چالش‌ها و پاسخ به تحولاتی

همچون تغییر در توافق نامه‌ها و پروژه‌های منطقه‌ای، موقعیت خود را در قفقاز جنوبی تقویت کند. وجود پیوندهای مستمر میان سیاست خارجی و تحولات منطقه ای به ویژه در عرصه‌های اقتصادی و امنیتی به ایران کمک خواهد کرد تا به یک شریک معتبر در قفقاز جنوبی تبدیل شود و از منافع ملی خود به بهترین شکل ممکن دفاع کند.

شکل ۵: مدل چالش‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی ایران در منطقه قفقاز جنوبی

Fig. 5: Model of geopolitical challenges affecting Iran's foreign policy in the South Caucasus region

نتیجه‌گیری

قفقاز جنوبی همواره به دلیل شرایط پویای سیاسی و تنوع بازیگران و منافع، منبع بروز مسائل راهبردی برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بوده است. در دوره اتحاد جماهیر شوروی سابق، ایران با تهدیدهای نظامی و ایدئولوژیک این ابرقدرت مواجه بود؛ و در دوره پس از فروپاشی شوروی با جمهوری‌های تازه تأسیس در امتداد

مرزهایش روبه‌رو شد که با مشکلاتی چون بی‌ثباتی ناشی از فرایند گذار، چالش‌های مربوط به مشروعیت دولتی و درگیری‌های قومی همراه بود و این عوامل به بی‌ثباتی کلان منطقه و تهدیدات امنیتی برای ایران منجر شد. در سال‌های اخیر، تغییرات ژئوپلیتیکی در قفقاز جنوبی مولفه‌های ژئوپلیتیک جدیدی را به این منطقه افزوده است. بر این اساس یافته‌ها پژوهش حاضر نشان می‌دهد که سیاست

را مدنظر قرار داده‌اند. بازیگران خارجی مانند ایالات متحده، اتحادیه اروپا و چین از طریق پروژه‌های انرژی، همکاری‌های امنیتی و سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی، حضور خود را در قفقاز جنوبی گسترش داده‌اند - که به‌ویژه، ابتکار کمربند و جاده چین مورد توجه است. چنین مداخلاتی به‌طور مکرر ایران را به حاشیه می‌رانند که با محدودیت‌هایی به دلیل تحریم‌های بین‌المللی و موانع سیاسی داخلی مواجه است. نتایج این پژوهش حکایت از آن دارد که چالش‌های آتی در روابط ایران با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی ماهیتی ژئوپلیتیکی داشته و عمدتاً ناشی از تعدد و تنوع مسائل و بازیگران موثر در منطقه به علاوه کنش و برهم کنش مسائل پیچیده ژئوپلیتیکی است که نقش مهم و موثری در ابهام و انفعال سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه داشته است.

سپاسگزاری

این مقاله برگرفته از رساله دکتری با عنوان «چالش‌های ژئوپلیتیکی موثر بر سیاست خارجی ایران در منطقه قفقاز جنوبی می باشد» که توسط دانشجو سیروس احمدی و با راهنمایی دکتر حجت مہکویی و مشاوره دکتر امیر گندمکار در واحد نجف آباد انجام شده است.

خارجی ایران در قفقاز جنوبی به‌طور قابل توجهی از سه دسته اصلی چالش‌های ژئوپلیتیکی محدود شده است: دینامیک‌های درون منطقه‌ای، نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و مداخلات بازیگران فرامنطقه‌ای. عوامل درون منطقه‌ای شامل درگیری‌های قومی و سرزمینی مداوم، به‌ویژه درگیری قره‌باغ بین ارمنستان و آذربایجان است که به‌طور تاریخی به بی‌ثباتی در این منطقه انجامیده. این درگیری‌ها به یک محیط ژئوپلیتیکی چندپاره منجر می‌شود که در آن هم‌راستایی ایران با یک کشور، ممکن است روابطش با کشورهای دیگر را دچار مشکل کند و به این ترتیب ظرفیت آن برای اجرای یک استراتژی منطقه‌ای متعادل محدود می‌شود. علاوه بر این، نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای - به‌ویژه ترکیه و روسیه - مانع بزرگی برای آرزوهای ایران است. ترکیه از طریق روابط فرهنگی با آذربایجان موقعیت خود را تقویت کرده و سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی گسترده‌ای انجام داده و در همکاری‌های نظامی نیز مشارکت کرده است، که به‌ویژه در طی درگیری‌های قره‌باغ در سال ۲۰۲۰ مشخص بود. از سوی دیگر، روسیه با بهره‌گیری از تسلط تاریخی و حفظ پایگاه‌های نظامی در منطقه، تسلط قابل توجهی بر دینامیک‌های اقتصادی و امنیتی دارد. تحلیل دلفی نشان داد که اکثر غالب کارشناسان بر نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای به عنوان بزرگ‌ترین چالش ژئوپلیتیکی ایران تأکید کرده‌اند، سپس درگیری‌های درون منطقه‌ای و مداخلات فرامنطقه‌ای

پانویس

1-Gaddis

References

- Afshordi, M.H., 2002. The geopolitics of the Caucasus and the foreign policy of the Islamic Republic of Iran. Tehran: Faculty of Higher Military Studies (In Persian).
- Akhbari, M., Moshkabadi, S.M. and Bijani, A., 2025. Explaining the trend of security arrangements in the South Caucasus regions and its impact on Iran's interests from 1991 to 2020. PhD thesis in Political Geography, Islamic Azad University, Central Tehran Branch (In Persian).
- Almasi, E. and Ezati, E., 2010. Caucasus: Interaction or confrontation. *Journal of Human Geography*, v. 3(1), p. 31-44 (In Persian).
- Chivers, C.J., 2006. The Caucasus: An introduction to the region. [Publisher not specified].
- Duarte, J. and Faltzgraff, R., 2004. *Conflicting theories in international relations* (V. Bozorgi & A. Teyyeb, Trans.). Tehran: Ghomeis Publishing (In Persian).
- Evans, G. and Newnham, J., 1998. *The Penguin dictionary of international relations*. London: Penguin Books.
- Felint, A. and Noorali, M., 2023. *Understanding geopolitical codes: Analyzing foreign policy dynamics*. [Publisher not specified].
- Flint, C., 2012. *Geopolitics and political geography* (S. Naji & F. Soltani, Trans.). [Publisher not specified] (In Persian).
- Goodall, B., 1987. *Dictionary of human geography*. London: Penguin Books.
- Gray, C.S. and Sloan, G., 1999. *Geopolitics, geography and strategy*. London: Frank Cass.
- Hafezieh Nia, M.R., 2006. *Principles and concepts of geopolitics*. Mashhad: Papeli Publications (In Persian).

- Hagan, C.B., 1942. Geopolitics. *The Journal of Politics*, v. 4(4), p. 478-490.
- Heydari Mousaloo, T., 2010. Explaining the factors affecting the formation of the claims of the United Arab Emirates regarding the Tonb Islands and Abu Musa since 1992 [Master's thesis, Tarbiat Modares University]. Tehran (In Persian).
- Hakim, H. and Jafari Valadani, A., 2015. Geopolitical developments in the Caucasus and the security of the Islamic Republic of Iran. *Central Asia and Caucasus Journal*, v. 91, p. 37-64 (In Persian).
- Kohn, F., 2003. Geopolitics and power relations: A comprehensive overview. [Publisher not specified].
- Mojtahedzadeh, P., 2011. Political geography and geopolitical policy (2nd ed., 4th printing). Tehran: Samt Publications.
- Mojtahedzadeh, P., 2021. Political geography of Iran and Iranian geopolitics. Tehran: Farhangi University Publications (In Persian).
- Tabrizi, Z., 2023. Geopolitics and international relations (1st ed.). Tehran: Farhangi University Publications. (In Persian).
- Taylor, P., 1994. Political geography. England: Scientific & Technical.
- Taylor, P.J. and Flint, C., 2000. Geopolitical codes and the dynamics of foreign policy. [Publisher not specified].
- Lewis, J. (n.d.). Maps of the Caucasus. Retrieved September 20, 2025, from <http://fs.huntingdon.edu/jlewis/syl/ircomp/Maps/Caucasus.htm>
- <https://www.beytoote.com/scientific/midanid/what-1-eurasia1.html>
- <https://www.civildaily.com/news/places-in-news-zangezur-corridor/>
- <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/279777/1/1869377958.pdf>